

*Тетяна ЄЩЕНКО,
Кандидат філологічних наук, доцент, член НТШ*

ПОНЯТТЯ «РІДНА МОВА» В ДВОМОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті простежено поняття «рідна мова» в умовах двомовності. Вказано на диференційні ознаки «материнської мови», окреслено наслідки ранньої двомовності дитини.

Ключові слова: двомовність, рідна мова, перша мова, материнська мова.

Постановка проблеми. Рідна мова – один із найважливіших духовних екзистенційних чинників етносу, одна із найважливіших ознак, що вирізняють певний етнос з-поміж інших, творять його неповторність, можливо, навіть – сенс присутності у світі. Це об'єднувальне культуротвірне і комунікативне знаково-символічне середовище існування народу та особистості [1, с. 102].

Подекуди поняття «рідна мова» корелює з поняттями «природна мова», «материнська мова», «перша мова», «етнічна мова». Прикметою двомовного середовища є те, що вказані вище категорії зазвичай не збігаються. Не зважаючи на те, що майже століття в україністиці триває дискусія про те, як впливає двомовність на розвиток подальшої долі мовної особистості, яку мову вважати «рідною мовою» і под. (праці Ф.Бацевича [1], В.М. Брицина [3], Н.Дзюбишиної-Мельник [4], О.Курили [7], Я. Радевича-Винницького [6], Г. Сивого [7], І. Синиці [7], В. Сімовича [7], С. Смаль-Стоцького [7], О.С. Снітко [8] та ін.), нині вказані проблеми опинилися у колі уваги етнолінгвістів, психологів, соціологів, педагогів-дидактів.

Метою статті є визначення диференційних ознак рідної мови в умовах двомовного середовища.

Поняття двомовності термінологічно означається як «білінгвізм». Це слово походить з латинської мови від частки *bi*, що означає «подвійний» і *lingua* – «мова». Білінгвізм визначається як здатність мовної особистості володіти двома і більше мовами (пор.: *полілінгвізм*). В україністиці віддається перевага синонімічному відповіднику вказаного вище терміна - «двомовність» (пор.: [3, с. 122]). Розрізняють білінгвізм *національний* (вживання двох мов у певному соціальному середовищі) та *індивідуальний* (вживання індивідуумом двох і більше мов, кожна з яких обирається мовцем відповідно до комунікативної ситуації) [2, с. 156].

Розглянемо двомовність з погляду її корисності / шкідливості для мовного розвитку особистості.

Ще на початку минулого століття представник асоціативної психології І.Епштейн першим висловив припущення щодо негативного впливу ранньої двомовності на психіку дитини. Учений пояснював це таким чином: якщо одному і тому ж поняттю С в одній мові відповідає слово А, а в іншій мові – слово В, усталена асоціація «слово-поняття» АС буде перешкоджати встановленню асоціативного зв'язка ВС. Якщо і будуть встановлені зв'язки АВ і АС, то вони перебуватимуть між собою у конфлікті. Цілком погоджуємося з висловленою думкою. Опонентами наведеної вище концепції виступили С. Арсенян, У. Стерн та ін., які в своїх аргументах підкреслювали, що дитяча психіка – пластична, гнучка і спроможна до одночасного сприймання кількох мов. На наш погляд, не переконливою і навіть шкідливою видається теорія ранньої двомовності, висловлена грузинським психологом Нателлею Імедадзе, що полягає у дотриманні принципу – «одна особа – одна мова» [9]. Так, скажімо, з матір'ю малюк спілкується українською, з батьком – російською, з бабусею – англійською мовами і под. При цьому мотивацією до вивчення мов є природний білінгвізм – спілкування з полілінгвальними родичами. В опануванні мов, як вважає дослідниця, цілком природним є проходження дитиною таких етапів:

1) змішування мов (вкраплення у мовлення однієї мови лексичних одиниць інших мов, взаємозаміна граматичних форм і конструкцій);

2) повна лексико-граматична диференціація двох мов. Інтервал між першим та другим етапом вивчення нерідних мов може тривати від двох і більше років. Як свідчать проведені спостереження, малюк з часом автоматично здійснює перехід з однієї мови на іншу, чітко розрізняючи їх. Тривалість процесу змішування мов цілком залежить від якості навчання мови. Як відомо, за умов багатомовності, одній з мов відводиться домінуюча роль (скажімо, російській мові у колишньому СРСР і на теренах СНД, англійській мові у США тощо), незважаючи на те, що вона може бути нерідною для значної кількості населення.

На противагу висловленій концепції зауважимо: рідна мова – це не тільки канал зв'язку між носієм мови і навколишнім світом, а й найважливіший, на наш погляд, скріп свідомого й підсвідомого індивіда, формувальний чинник його цілісності загалом. Такий «природний білінгвізм», про який пише Н. Імедадзе, може призвести до розщеплення свідомості людини, навіть її психічних розладів. Як свідчить практика, дитина опановує рідною мовою здебільшого через мовлення, а не через навчання. Наразі діти переймають, окрім вербальної, ще й невербальну (жести, міміка, постави тіла, інтонація, паузи, зітхання тощо) комунікативну поведінку людей найближчого оточення (батьків). А як відомо, така поведінка має етнічний колорит. Саме рідною мовою людина мислить, саме нею їй сняться сни, саме цією мовою вона виявляє свої підсвідомі стани та емоції (скажімо, кричить від радості, плаче тощо), здійснює почасти неусвідомлені дії, які виконує автоматично (наприклад, егоцентричне мовлення, внутрішній діалог). Нагадаємо випадки, коли людина в своєму побутовому спілкуванні послуговувалася чужою мовою, але у хвилини

глибокого душевного стану (відчаю, болю, розпуки) починала говорити рідною мовою.

Рідна мова постає засобом формування спільної культури, духовної єдності носіїв цієї культури, неповторної мовної картини світу.

Беручи до уваги сказане, основними категоріальними ознаками рідної мови варто вважати такі:

«1) об'єктивна наявність протиставлення «рідна / нерідна (чужа, іноземна) мова»;

2) духовна близькість і особливе емоційне ставлення носіїв до мови, через яку виявляється духовна спорідненість (гармонія) зі світом, його Творцем, тобто синергетизм у найширшому розумінні цього слова;

3) активна участь у формуванні духовної єдності народу, спільної культури, неповторної концептосфери і мовної картини світу;

4) найтісніший зв'язок з усвідомлюваними та неусвідомлюваними (підсвідомими) мисленнєвими (когнітивними), перцептивними, психічними і психологічними процесами;

5) визначальна роль у процесах соціалізації-етнізації особистості;

6) тісний зв'язок із світоглядом і активний вплив на нього (особливо в ранньому дитинстві) через сформовані мовні картини світу;

7) вплив на становлення мовної та комунікативної поведінки носіїв, формування різних типів мовних (комунікативних) особистостей» [1, с. 103].

«Діти, позбавлені викладу рідною мовою, - осирочені зовсім із погляду сучасних методичних вимог. Чужа, незрозуміла, а то й малозрозуміла мова веде неминуче до повної механізації процесу навчання [7, с. 299]».

Естонський діяч культури М.Хінт справедливо констатував: «Погано організоване раннє навчання нерідній мові замість двомовності може призвести до так званої *напівмовності* – комунікативної ситуації, коли дитина, опанувавши дві мови, не володітиме жодною із них [9, с. 165]». Постає питання: чим пояснюється поява напівмовності? По-перше, ранній білінгвізм зазвичай зумовлений життям дитини у двомовному середовищі. Одночасне контактування кількох культур неминуче впливає на утворення неоднорідного соціального середовища для дитини. Трапляється, що хронологічно друга мова може витіснити першу мову і навіть стати «рідною». Зрушення культурно-побутової традиції, в свою чергу, викликає у свідомості дитини ціннісні конфлікти. Останні лежать в основі формування *напівкультури*, яка саме і спричиняє виникненню напівмовності. Напівкультуру розуміємо як конфліктну ситуацію, в яку потрапляє особистість дитини унаслідок руйнування певної усталеної традиції. Небезпечним є те, що за сприятливих умов може перетворитися у постійний чинник.

Важливими лишаються дослідження питань щодо впливу ранньої двомовності на розвиток мислення дитини. Адже рідна мова має тісний зв'язок зі світоглядом і має потужний вплив на нього через сформовані мовні картини світу. Окрім цього, кожна мова має власну будову, своєрідну систему фонем, парадигму відмінювання тощо. Це відбивається на будові

думки й на тому, як ця думка оформлюється вербально, як ми її формуємо і як сприймаємо. Останнє має неабияку роль для розвитку інтелекту дитини. Підтвердженням наведеної думки є міркування українського вченого В. Сімовича: «Думка дитини, що звикла до якогось певного вияву її словом, фразою, - може тільки на основі цієї звички далі снувати свою нитку, може тільки на цій основі розвиватися, розуміти факти й робити з них правдиві висновки. Думка, висловлена чужим складом слів, форм, - вимагає умовної напруги для перебору, чи перекладу, чи просто тільки акомодатції, пристосування, - а все це сполучене з величезною працею мозку, яка й собі домагається відповідного часу [7, с.293]». Іншими словами, нерідна мова обмежує пізнавальні можливості свідомості дитини.

Висновки. Вважаємо, що рання двомовність шкодить розвиткові цілісної мовної особистості і може призвести до таких негативних явищ, як *напівкультурність* і *напівмовність*. За домінування чужомовного оточення неабияку роль в опануванні рідної мови мусить відіграти родина, освітні та виховні заклади. В умовах дискретності мовної традиції важливо збудити генетичну пам'ять народу через етнічну культуру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бацевич Ф. Рідна мова: диференційні ознаки, функції в суспільстві [Текст] / Ф.Бацевич // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. - 2008. - Вип. 3. - С. 96 – 104.
2. Белянин В.П. Психолінгвістика[Текст] : ученик / В.П. Беляник. – М.: Флінта: Московский психолого-социальный институт, 2003. – 232 с.
3. Брицин В.М. Двомовність [Текст] / В.М. Брицин // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во ім. М. Бажана, 2001. – С.122.
4. Дзюбишина-Мельник Н. Поняття «рідна мова» в контексті сучасних реалій [Текст] / Н.Дзюбишина-Мельник // П'ятий міжнародний з'їзд українців. Доповіді та повідомлення. – Чернівці, 1999. – С. 155 - 158.
5. Іванишин І., Радевич-Винницький Я. Мова і нація [Текст] / І.Іванишин, Я.Радевич-Винницький. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 1994. – 218 с. ISBN 5-7707-5898-8.
6. Радевич-Винницький Я. Рідна мова в ситуації двомовності (Українські реалії) [Текст] / Я.Радевич-Винницький // Українознавство. – 2007. – Ч. 3 (24). – С. 23 – 30.
7. Сімович В. Рідна мова й інтелектуальний розвій дитини [Текст] / В.Сімович // Сімович В. Праці у двох томах. Том 1: Мовознавство. – Чернівці: Книга - XXI, 2005. – 520 с.
8. Снітко О.С. Поняття рідної мови в контексті проблем сучасної психота етнолінгвістики [Текст] / О.С. Снітко // Наук. зап. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Ін-т філології. – 2004. – Т. XIII. – С. 43 – 50.
9. Фрумкина Р.М. Психолінгвістика [Текст] : учеб. пос. для студ. / Р.М. Фрумкина. - М.: Издательский дом «Академия», 2003. – 320 с.
10. Цейтлин С.Н. Язык и ребёнок: Лингвистика детской речи [Текст] / С.Н. Цейтлин. – М.: Владос, 2000. – 240 с.

В статье рассмотрено понятие «родной язык» в условиях двоязычия. Определены дифференциальные признаки «первого языка», описана специфика раннего двоязычия языковой личности.

Ключевые слова: *двоязычие, родной язык, первый язык, материнский язык.*

In the article traced the concept the «mother tongue» in the conditions of bilingual. It is indicated on the differential signs of «maternal language», outlined the consequences of early bilingual of child.

Keywords: *bilingual, the mother tongue, first language, maternal language.*